

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ГОЦУЛЯК Володимир Михайлович

УДК 32.01(477)

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ
РАНЬОМОДЕРНОЇ УКРАЇНИ**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ).

**Науковий
консультант –**

доктор історичних наук, професор
АНДРУСИШИН Богдан Іванович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
декан факультету політології та права.

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор
КАЛАКУРА Олег Ярославович,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень імені І. Ф. Кураса НАНУ,
провідний науковий співробітник відділу
національних меншин;

доктор політичних наук, професор
КЛИМОНЧУК Василь Йосифович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
завідувач кафедри політології;

доктор політичних наук, доцент
ХОМА Наталія Михайлівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, доцент кафедри теорії
та історії політичної науки.

Захист відбудеться 30 травня 2019 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 30 квітня 2019 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О. Я. Волянюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасне українське суспільство перебуває на тому етапі цивілізаційного розвитку, коли незмірно зростає значущість осмислення його сьогоденних реалій з урахуванням інтелектуальної, теоретичної спадщини, яка формувалася протягом багатьох століть розвитку української історії та культури. Актуальними постають завдання вирішення сучасних проблем через звернення до історико-політичного дискурсу, дослідження суспільно-політичної думки ранньомодерної України, у змісті якої сконцентрований важливий пізнавальний досвід осягнення суперечливої, багатогранної, а часто й драматичної соціальної та політичної реальності, що сформувалася в історичному, етнокультурному просторі українського життя другої половини XVI – XVIII ст. Нагальним є вивчення її особливостей, розкриття евристичного потенціалу, оцінка продуктивності запропонованих нею концептів, осмислення її як одного з варіантів синтезу західноєвропейської та вітчизняної культурних традицій, як феномена, що відтворював еволюцію поглядів на державу, процеси українського державотворення, природу політичної влади, правові норми, суспільний і державний устрій, права і свободи людини.

Науковий інтерес до теми дисертації визначається також можливістю аналізу суспільно-політичної думки ранньомодерної України в загальноєвропейському контексті, оскільки становлення ранньомодерної України відбувалося синхронно з аналогічними процесами в Західній Європі, а отже, загальноєвропейські критерії та характеристики ранньомодерної доби (формування національної свідомості, творення національної ідентичності й зародження модерної нації) поширювалися на аналіз культурних і суспільно-політичних процесів в Україні.

Вивчення суспільно-політичної думки України ранньомодерної доби відбувається в проблемному полі політичної науки, теоретико-методологічні орієнтири якої визначені О. Бабкіною, В. Бебіком, М. Головатим, М. Кармазіною, Ф. Кирилюком, А. Колодій, А. Круглашовим, Ю. Левенцем, О. Новаковою, М. Обушним, С. Римаренком, Ф. Рудичем, П. Шляхтуном та іншими вченими. Ґрунтовний і системний аналіз української суспільно-політичної думки на всіх етапах її історичного розвитку здійснюється Т. Бевз, Б. Кухтою, В. Потульницьким, О. Салтовським, Н. Хомою, В. Яремчуком, О. Юристовським та іншими. Важливі методологічні й світоглядні передумови для вивчення історії політичних і правових учень у світовому контексті формулюються О. Бойком, В. Горбатенком, О. Мироненком, П. Музиченком, В. Нерсисянцем, В. Потульницьким та іншими. Різні аспекти українського державотворення і національного будівництва в контексті формування політичної нації та становлення української національної ідентичності розглядаються в працях В. Андрущенка, Б. Андрусина, С. Грабовського, В. Климончука, В. Кременя, В. Лісового, М. Михальченка, М. Розумного, Т. Сенюшкіної, М. Степика, Л. Шкляра та інших. Аналіз проблематики суспільно-політичної думки ранньомодерної України здійснено І. Варзаром, І. Вдовичиним, О. Докаш, Р. Демчишаком, Н. Ковальчук, О. Кресіним, І. Куташевим, С. Москальцем, В. Смолієм, В. Степанковим та іншими. Наукова

доцільність використання терміну «ранньомодерна» чи «домодерна» доба для характеристики процесів і явищ, які відбувалися в Україні другої половини XVI – XVIII ст., обґрунтовується В. Горобцем, Я. Грицаком, С. Йосипенком, З. Когутом, В. Кравченком, І. Шевченком, Н. Яковенко та іншими.

Незважаючи на сталу дослідницьку увагу до історії розвитку суспільно-політичної думки України, проблема теоретико-методологічного осмислення суспільно-політичної думки ранньомодерної України ще не стала предметом спеціального аналізу. Актуальність й недостатня розробленість проблеми у вітчизняній політичній науці обумовили вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах комплексної наукової теми кафедри політичних наук «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входить до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 26 грудня 2013 р.). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 9 від 30 грудня 2015 р.).

Мета дослідження – формування концептуальних засад вивчення суспільно-політичної думки ранньомодерної України, з'ясування її специфіки з урахуванням соціокультурного контексту розвитку українського суспільства другої половини XVI – XVIII ст.

Визначення мети дослідження зумовило потребу розв'язання низки взаємопов'язаних **завдань**:

- дослідити існуючі концептуальні підстави аналізу суспільно-політичної думки ранньомодерної України;
- сформувати пізнавальну модель дослідження української суспільно-політичної думки ранньомодерної доби з врахуванням специфіки історико-теоретичного пізнання та охарактеризувати роль історичної пам'яті й національних міфів у її осмисленні;
- окреслити особливості суспільно-політичної думки ранньомодерної України, простежити її еволюцію;
- обґрунтувати висновок про соціокультурну та ціннісну обумовленість змісту суспільно-політичної думки України ранньомодерної доби;
- вивчити суспільно-політичні погляди українських полемістів кінця XVI – першої половини XVII ст.; розкрити значення синтезу релігійно-культурних і суспільно-політичних ідей першої половини XVII ст. для реформування українського суспільства;
- проаналізувати передумови формування загальнонаціональної моделі ідентичності в суспільно-політичній думці ранньомодерної України;
- дослідити шляхи концептуалізації українського козацтва як державотворчої сили; з'ясувати роль державної ідеї в системі суспільно-політичного мислення ранньомодерної України і в процесах українського державотворення;

– охарактеризувати християнсько-моральні ідеї в суспільно-політичній думці України другої половини XVII – першої третини XVIII ст. і окреслити барокову традицію релігійно-моралістичної рефлексії над реаліями українського політичного життя;

– з'ясувати особливості розвитку української суспільно-політичної думки ранньомодерної доби в умовах утвердження російської імперської доктрини; осмислити роль просвітницьких ідей в процесах релігійної легітимації російського абсолютизму.

Об'єкт дослідження – концептуалізація української суспільно-політичної думки в історичному вимірі.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади дослідження суспільно-політичної думки ранньомодерної України.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на використанні філософських, загальнонаукових принципів та підходів, конкретно-наукових методів пізнання, що дозволяє комплексно і всебічно осмислити суспільно-політичну думку ранньомодерної України. Найбільш вагомими для досягнення інтегрального знання про предмет дослідження є принципи науковості, об'єктивності, діалектичності, системності, плюралізму, послідовності, концептуальності, єдності теоретичного та історичного в пізнанні. Дослідження ґрунтується на таких методологічних підходах: *історичному* – для розуміння історичної обумовленості ключових проблем розвитку суспільно-політичної думки, виокремлення основних етапів її розвитку і врахування впливу культурно-історичних факторів на її зміст; *комплексному* – для дослідження суспільно-політичної думки ранньомодерної України як цілісного явища, як єдності різних характеристик, сторін і аспектів, що сформували її специфічний зміст; *системному* – завдяки якому об'єктом дослідження постають ідеї, погляди, теорії, концепції в системній єдності; *герменевтичному* – як способу теоретичного реконструювання багаторівневої української політичної реальності та розуміння соціокультурного контексту розвитку суспільно-політичної думки України ранньомодерної доби; *політико-аксіологічному* – для осмислення норм, цінностей та ціннісних орієнтацій, які значною мірою визначали параметри суспільно-політичного дискурсу в Україні другої половини XVI – XVIII ст.; *синергетичному* – для вивчення ідей українських мислителів ранньомодерної доби щодо подолання хаосу і дезорганізації в українському суспільстві в часи воєн та політичної конфронтації; в рамках *інституціонального* підходу з'ясовувалася сутність ідей та уявлень про державу та інші політичні інститути в Україні; особливістю *культурно-антропологічного* підходу є спроба через людину, її потреби і мотиви поведінки охарактеризувати українську політичну реальність ранньомодерної доби як історію ментальностей, світ ідей та уявлень, стиль мислення.

Концептуальне осмислення суспільно-політичної думки ранньомодерної України здійснюється на основі поширених у сучасній гуманітарній науці міждисциплінарних стратегій та використанні міждисциплінарного підходу як

важливої складової методології історико-політичного дослідження. Відповідно до цілей дослідження актуалізуються загальнотеоретичні положення та понятійно-категоріальний апарат, що розроблені в межах політичної філософії, політичної антропології, політичної прагматології, політичної герменевтики, політичної історії. При вивченні особливостей суспільно-політичної думки ранньомодерної України використовуються пізнавальні можливості історичної реконструкції.

Теоретико-методологічне осмислення суспільно-політичної думки ранньомодерної України передбачає також використання евристичного потенціалу методів – *діалектичного*, який зорієнтований на пізнання цього феномена в розвитку, багатстві його взаємозв'язків з іншими формовиявами духовної культури України. Для виявлення загального і особливого в становленні суспільно-політичної думки ранньомодерної України використовувався *порівняльно-історичний метод*. *Культурологічний метод* спрямований на з'ясування загальнокультурного контексту розвитку суспільно-політичних ідей, поглядів, учень та концепцій другої половини XVI – XVIII ст., на врахування особистісної, суб'єктивної позиції українських мислителів в інтерпретації важливих проблем розвитку українського ранньомодерного суспільства. У дисертації використовуються також *загальнонаукові методи* наукового пізнання – гіпотетико-дедуктивний, аналізу й синтезу, аналогії, типологізації, узагальнення. *Конкретні методи* політичної науки представлені проблемним методом, методом наступності, індивідуалізації. Вони відіграють суттєву роль у характеристиці генези політичних теорій і концепцій, в окресленні місця і значення суспільно-політичної думки ранньомодерної України в сукупній системі знань певної історичної доби, в розкритті зв'язку між різними концепціями минулого і українським сьогоденням.

Джерелознавчою базою дослідження є історичні документи, матеріали з церковної історії, політично-конфесійного протистояння в Україні, політичні програми та маніфести ранньомодерної доби (Ю. Немирич, П. Орлик, Б. Хмельницький), твори видатних представників суспільно-політичної думки другої половини XVI – XVIII ст. – Л. Барановича, І. Вишенського, І. Галятовського, І. Гізеля, С. Зизанія, З. Копистенського, П. Могили, К. Саковича, Г. Смотрицького, М. Смотрицького, Х. Філалета та інших. Цитати з давньоукраїнських текстів наводяться в оригіналі або ж взяті з існуючих перекладів сучасною українською мовою.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у всебічному теоретико-методологічному аналізі суспільно-політичної думки ранньомодерної України, з'ясуванні її сутнісних характеристик та особливостей в контексті історичного та соціокультурного розвитку. Наукова новизна дисертації конкретизується низкою положень, що виносяться на захист.

Вперше:

– обґрунтовано, що концептуальні підстави дослідження суспільно-політичної думки ранньомодерної України формуються через осмислення її як форми теоретичної рефлексії та фіксації знання про суспільні, політичні, правові

явища і процеси в Україні другої половини XVI – XVIII ст., а також шляхом з'ясування історичних, культурних, релігійних, ментальних, етнічних засад її становлення та розвитку;

– створено концепт суспільно-політичної думки ранньомодерної України як комплексу суспільно-політичних ідей, поглядів та концепцій в системі духовної культури України, що сформувався в етнонаціональному і соціокультурному просторі українського життя другої половини XVI – XVIII ст. на основі поєднання засад руської духовності з впливами європейських ідей гуманізму, Реформації, бароко і Просвітництва. Доведено, що через поняття «ранньомодерна доба» фіксується корелятивність культурного та суспільно-політичного розвитку ранньомодерної України з аналогічними процесами в Західній Європі;

– розроблено й апробовано пізнавальну модель дослідження суспільно-політичної думки ранньомодерної України із врахуванням специфіки історико-теоретичного пізнання, що уможливило її теоретичне вивчення з урахуванням національно-історичних обставин розвитку українського суспільства в другій половині XVI – XVIII ст. Встановлено, що теоретичний аналіз фокусується на осмисленні філософських засад суспільно-політичної думки ранньомодерної України, визначенні її сутнісних характеристик, окресленні вихідних світоглядних принципів. Історичний підхід є способом адекватного розуміння, інтерпретації та оцінки змісту суспільно-політичної думки України в контексті культурно-історичного розвитку;

– охарактеризовано роль історичної пам'яті та національного міфу в осмисленні суспільно-політичної думки ранньомодерної України. Використання нерациональних, нерелексивних способів дослідження феномена суспільно-політичної думки України інтерпретовано як пошук альтернативних до теоретичного пізнання способів досягнення притаманних українському суспільству колективних уявлень, міфологічних ідеологем, конструктів та ідеалів, в яких закріплювались уявлення української людини про власну ідентичність, історичне походження, право на свою історію, відмінну від польської та російської;

– розкрито особливості української суспільно-політичної думки ранньомодерної доби, які обумовлені синтезом культурно-релігійних, суспільних, політичних і правових ідей в координатах української духовної культури. Встановлено, що за своїм характером і тематичною визначеністю суспільно-політична думка ранньомодерної України відрізняється як від західноєвропейського, так і російського варіантів політичних учень. Суспільно-політична думка ранньомодерної України не створила чітких зразків політичної теорії і раціональних концепцій держави, як це відбувалося в Західній Європі, водночас вона не орієнтувалася виключно на ідеологічне обґрунтування сильної царської влади, як це практикувалося в Росії. Фактором, що великою мірою впливав на нечіткість політичних аргументів і уявлень щодо багатьох аспектів культурного, національного й політичного розвитку України, був бездержавний статус України;

– обґрунтовано ідею про соціокультурну обумовленість суспільно-політичної думки ранньомодерної України. Доведено, що її розвиток відбувався у

просторі української духовної культури, а її предметне поле визначалося не лише осмисленням традиційних для політичної науки питань (держава, суспільство, влада, права та свободи особистості тощо), але й їх специфічним трактуванням відповідно до духовних і культурних імперативів своєї доби. Встановлено існування нерозривного зв'язку між українською суспільно-політичною думкою ранньомодерної доби та українською ментальністю, системою цінностей, світоглядними структурами, релігійними уявленнями, національною свідомістю;

– досліджено особливості концептуалізації українського козацтва в суспільно-політичній думці періоду національно-визвольних змагань XVII ст. і в період існування козацько-гетьманської держави (друга половина XVII ст. – початок XVIII ст.), де козацтво постає репрезентантом всього руського народу, захисником його прав та інтересів і головним елементом державотворчої моделі розвитку українського етносу. Показано, що розвиток цієї моделі від ідеї автономії до незалежної Української держави визначав провідні тенденції української суспільно-політичної думки та суспільного життя в XVII ст. (українські книжники, Ю. Немирич, П. Орлик, Б. Хмельницький);

– доведено, що ідея легітимації верховної влади в суспільно-політичній думці України на початку XVIII ст. (Т. Прокопович, С. Яворський) відповідає просвітницьким тенденціям розвитку європейської політичної теорії та політичної практики часів ранньомодерної абсолютної монархії. Встановлено, що на відміну від західноєвропейської суспільно-політичної думки українські мислителі XVIII ст. здійснювали релігійну легітимацію російського абсолютизму. Це проявлялося у визнанні релігійної природи державної влади, божественного походження абсолютної влади монарха. Владний концепт у суспільно-політичній думці XVIII ст. формулювався не раціонально, а як визнання особливого призначення світської влади в політичних умовах петровської Росії.

Отримали подальшого розвитку:

– дослідження змісту і особливостей суспільно-політичної думки ранньомодерної України в епістемологічному полі таких розділів політичної науки, як політична філософія, політична антропологія, політична праксеологія, політична герменевтика;

– положення про нормативно-ціннісну обумовленість змісту суспільно-політичної думки ранньомодерної України, що проявлялося у впливі притаманних українській свідомості цінностей і норм на трактування свободи, прав і вольностей української людини, патріотизму, ролі християнської моралі в перетворенні суспільного життя;

– аналіз суспільно-політичних поглядів українських полемістів кінця XVI – першої третини XVII ст. (І. Вишенський, С. Зизаній, З. Копистенський, Г. Смотрицький, М. Смотрицький, Х. Філалет), в яких знайшла втілення ідея про взаємопов'язаність сфер політики і релігії, про своєрідну синхронність реформ церкви та реформ українського суспільства. З'ясовано, що ідеологічне, релігійне протистояння в боротьбі за єдність християнства і єдність церкви в час запровадження Берестейської унії проектувалося українськими полемістами на

проблеми реформування українського суспільства (ідеї побудови таких форм суспільно-політичного життя, які ґрунтувалися б на основі дотримання руської духовної традиції і норм християнства);

– висновок про те, що сформульована П. Могилою в першій половині XVII ст. ідея єдності церков, була спрямована на духовне та інституціональне перетворення суспільства з погляду поєднання цивілізаційних надбань Заходу і Сходу;

– положення про домінантність державної ідеї в суспільно-політичній думці та практиці України козацької доби. Доведено, що ідея України як самостійної держави (Ю. Немирич, П. Орлик, Б. Хмельницький) стала основою для політичної консолідації українського суспільства, свідчила про необхідність досягнення політичної і національної незалежності, формування політичної суб'єктності України в загальноєвропейському масштабі. Водночас відзначено відсутність сталої, неперервної традиції концептуального осмислення ідеї державотворення в суспільно-політичній думці ранньомодерної України;

– ідея, що в результаті входження України до складу Російської держави суспільно-політична думка ранньомодерної України еволюціонувала від осмислення проблем українського буття до обґрунтування засад російського абсолютизму (Т. Прокопович, С. Яворський). На основі реконструкції феномена «малоросійства» в суспільно-політичній думці ранньомодерної України зроблено висновок, що наслідком домінування в XVIII ст. російської імперської політичної доктрини став відхід від ідей автономізму та Української козацької держави і поширення натомість ідей денационалізації та нівелювання української національної ідентичності.

Поглиблено:

– висновок про концептуалізацію суспільно-політичної думки ранньомодерної України, починаючи з моменту входження України в склад Речі Посполитої і до того часу, коли Україна стала частиною Російської імперії. Акцентовано увагу на тому, що обставини політичного, культурного та релігійного життя в різних цивілізаційних утвореннях накладали відбиток на тематичну її своєрідність. Основними періодами її розвитку були: перший – друга половина XVI – перша половина XVII ст. (перебування українських земель у складі Речі Посполитої, протистояння католицької і православної церков, становлення суспільно-політичної проблематики в контексті полемічної літератури); другий – середина XVII ст. – кінець XVII ст. (суспільно-політична думка козацької доби та Гетьманщини); третій – кінець XVII ст. – XVIII ст. (українська суспільно-політична думка в умовах підпорядкування Москві та Російській імперії);

– інтерпретацію ідеї про національну інституціональність православної церкви в умовах релігійних і політичних протистоянь кінця XVI – першої половини XVII ст., коли православна церква була національно зорієнтованою силою і за умов відсутності Української держави виступала легітимним інститутом, який компенсував недовіру політичних механізмів;

– висновок про диференційований підхід до осмислення українськими мислителями ранньомодерної України ролі держави і церкви в реформуванні

українського суспільства: від беззастережної орієнтації на єдиновірну Москву і православну церкву (Й. Борецький, І. Копинський) до ідеї єдності церков в Україні, духовного й інституціонального перетворення суспільства на основі синтезу західної та східної культур (П. Могила);

– вивчення сформованої суспільно-політичною думкою ранньомодерної України моделі національної ідентичності, в основу якої був покладений факт усвідомлення українським етносом самототожності зі своєю історією, минулим, мовою, християнською вірою, традиціями. Показано, що становлення української національної ідентичності відбувалося одночасно з початком формування модерної української нації, з перетворенням етнічної спільноти в політичну, так, як це відбувалося в Європі. Однак недостатній рівень національної свідомості та відсутність власної державності спричинили те, що реалізації класичної моделі націєтворення в Україні не відбулося;

– характеристику морально-християнських ідей в суспільно-політичній думці другої половини XVII – першої третини XVIII ст. (Л. Баранович, І. Галятовський, І. Гізель), зміст яких свідчив про спробу творення теологічно-політичних альтернатив станові деструктивності та хаосу в українському суспільстві часів кровопролитних воєн і Руїни. Показано, що на відміну від політичної верхівки Гетьманщини українські мислителі й церковні діячі глибше усвідомлювали потребу в духовній єдності нації.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дослідження одержані автором самостійно. У колективній монографії «Relevant issues of development and modernization of the modern science: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine» (2018) особистим внеском здобувача є аналіз специфіки і перспективності міждисциплінарних стратегій в дослідженні суспільно-політичної думки ранньомодерної України (0,82 д.а. із загального обсягу 1,63 д.а.). В праці, опублікованій у співавторстві з Б. Андрусішиним, автору належать матеріали, пов'язані з обґрунтуванням доцільності дослідження суспільно-політичної думки ранньомодерної України, окресленням її антропологічно-ціннісних вимірів (0,5 д.а. із загального обсягу 1 д.а.).

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів визначається можливостями їх застосування в науковій, навчальній та практичній діяльності. Робота створює передумови для глибокого і всебічного осмислення проблем розвитку Української держави, її інституцій, політичної влади, взаємодії особи і влади, а також для дослідження процесів формування політичної культури і політичної свідомості. Теоретико-методологічне осмислення суспільно-політичної думки ранньомодерної України сприяє розробці моделей політичного і національного розвитку сучасної України. Одержані результати можуть виступати теоретико-методологічними засадами конкретних історико-політичних досліджень. Їх практичне значення обумовлюється потребами вирішення тих суспільних і політичних завдань, які є пріоритетними в сучасному українському житті й спрямовані на зміцнення національної ідентичності та єдності українського суспільства.

Результати дисертаційної роботи можуть використовуватися при написанні наукових праць, навчальних посібників, підготовці матеріалів до нормативних і спеціальних курсів: «Політологія», «Політична історія», «Історія політичної думки в Україні», «Історія політичних і правових учень» та інші. Окремі матеріали та висновки дисертації можуть також доповнювати зміст таких навчальних курсів, як «Українознавство», «Соціальна філософія», «Історія української філософії», «Релігієзнавство», «Етика», «Культурологія».

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних, науково-теоретичних конференціях, семінарах, круглих столах: «Регіональний вимір міжконфесійних і державно-церковних відносин» (м. Хмельницький, 25 листопада 2011 р.), «(Пост)соціалістичне місто. Простір влади» (м. Краків, 7 – 9 грудня 2011 р.), «Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку» (м. Київ, 26 – 27 грудня 2014 р.), «Формування патріотизму та збереження національної ідентичності особистості в умовах полікультурного середовища сучасної України» (м. Хмельницький, 24 квітня 2014 р.), «Чорноморські політологічні читання» (м. Одеса, 12 – 13 грудня 2014 р.), «Роль суспільних наук у процесі розвитку суспільства в умовах сьогодення» (м. Дніпропетровськ, 18 – 19 вересня 2015 р.), «Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія» (м. Київ, 9 – 10 жовтня 2015 р.), «Розвиток сучасного суспільства в умовах глобальної нестабільності» (м. Одеса, 13 – 14 травня 2016 р.), «Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії» (м. Дніпро, 4 – 5 листопада 2016 р.), «Актуальні питання розвитку суспільних наук у XXI столітті» (м. Дніпро, 9 – 10 грудня 2016 р.), «Суспільні науки: проблеми та досягнення сучасних наукових досліджень» (м. Одеса, 2 – 3 грудня 2016 р.), «Місце суспільних наук у системі сучасного гуманітарного знання XXI століття» (м. Київ, 16 – 17 грудня 2016 р.), «Актуальні тенденції розвитку суспільних наук в Україні» (м. Київ, 11 – 12 листопада 2016 р.), «Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи» (м. Львів 22 – 23 грудня 2017 р.), «Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства: можливе та реальне» (м. Київ, 2–3 березня 2018 р.), «Тринадцяті юридичні читання. Українська державність: кризь призму часу (до 100 річчя Української національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр.)» (м. Київ, 24 – 25 травня 2018 р.), «Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у XXI ст.» (м. Київ, 6 – 7 квітня 2018 р.), «Дискурс в умовах мінливості соціокультурного простору» (м. Мелітополь, 20 – 21 квітня 2018 р.), «Пріоритети розвитку суспільних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 13 – 14 квітня 2018 р.), «Великий терор на Поділлі (до 80-річчя Великого терору 1937 – 1938 рр.)» (м. Хмельницький – Меджибіж, 11 – 12 травня 2018 р.), «Педагогічна освіта України: стратегія розвитку» (м. Рівне – Київ, 26 – 28 січня 2018 р.), «Ціннісний дискурс у суспільстві та освіті» (м. Київ, 01 – 02 березня 2018 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 41 наукову працю, зокрема: 2 монографії, одна з яких одноосібна (21,2 д.а.), 21 статтю у фахових

виданнях з політичних наук (з яких 18 – у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз), а також 18 праць, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають одержані наукові результати.

Структура роботи. Дисертація є завершеним дослідженням, що складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, дванадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 431 сторінку, основний зміст – 351 сторінку, список використаних джерел включає 506 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дисертації, сформульовано мету й завдання, визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію результатів роботи, публікації та структуру дисертації.

У **першому розділі** – «Суспільно-політична думка ранньомодерної України як об'єкт наукового дослідження» – проаналізовано ступінь розробленості проблеми, визначено перспективні напрями, методологічні та концептуальні засоби її дослідження. Відзначено, що розвиток суспільно-політичної думки ранньомодерної України відбувався під впливом і синхронно з притаманними західноєвропейському суспільству процесами модернізації, а тому загальноновизнані критерії та характеристики ранньомодерного західноєвропейського суспільства цілком поширюються на аналіз історичних, суспільно-політичних, культурних процесів в Україні другої половини XVI–XVIII ст. (В. Горобець, Я. Грицак, С. Йосипенко, В. Кравченко, Н. Яковенко). Наголошується, що в українській історико-політичній науці зростає інтерес до вивчення специфіки політичного знання, що сформувалося в добу ранньомодерної або домодерної України (Т. Бевз, С. Москалець, В. Яремчук).

З'ясовано, що необхідною умовою осмислення суспільно-політичної думки ранньомодерної України є використання досягнень сучасної української політичної науки та аналіз проблем, що досліджуються на основі вироблених у її межах концептуальних засад, теоретико-методологічних підходів та понятійно-категоріального апарату (О. Бабкіна, В. Бебик, М. Головатий, В. Горбатенко, М. Кармазіна, А. Колодій, Ю. Левенець, М. Обушний, В. Потульніцький, Н. Римар, С. Римаренко, Ю. Шайгородський). Концептуальні засади осмислення суспільно-політичної думки України окреслюються в межах таких розділів політичної науки, як політична філософія, політична антропологія, політична праксеологія, політична герменевтика.

На основі методологічних принципів, що відповідають змістові історико-політичного знання, вивчається суспільно-політична думка ранньомодерної України як один з періодів розвитку політичної науки. Способи її розуміння, інтерпретації та оцінки представлені в працях В. Горбатенка, О. Мироненка, П. Музиченка, Н. Хоми. Історія розвитку суспільно-політичних ідей в Україні з найдавніших часів і до наших днів досліджується в працях О. Бойка, Ф. Кирилюка,

В. Цвиха, П. Шляхтуна. Відзначено, що в працях Н. Хоми осмислення ідейно-політичного потенціалу української суспільно-політичної думки постає окремим напрямом у системі політичного знання. Ґрунтовний і системний аналіз української суспільно-політичної думки в її історичній динаміці дається у фундаментальній праці «Історія політичної думки України».

Показано, що одна з перших спроб аналізу еволюції української суспільно-політичної думки ранньомодерної України була здійснена Б. Кухтою, а різні аспекти її вивчалися І. Варзаром, І. Вдовичином, Р. Демчишаком, О. Докаш, Н. Ковальчук, І. Куташевим, С. Москальцем, В. Ткаченком, В. Яремчуком. Політично-правнича проблематика суспільно-політичної думки козацької доби є предметом дослідження О. Кресіна. Історія української політичної думки в світовому контексті розглядається в працях Є. Безродного, Ф. Кирилюка, В. Потульницького, О. Салтовського, О. Уткіна, О. Юристовського.

Історико-політичний аналіз суспільно-політичної думки ранньомодерної України передбачає звернення дослідницької уваги до проблем українського державотворення, формування української політичної нації та української національної ідентичності (Б. Андрусишин, О. Гнатюк, М. Кармазіна, В. Кремень, В. Лісовий, М. Михальченко, Ю. Римаренко, М. Розумний, М. Рябчук, М. Степико, Л. Шкляр).

Інтерпретація різних тем, зафіксованих суспільно-політичною думкою доби ранньомодерної України, здійснюється з урахуванням досвіду філософських, культурологічних досліджень, в яких охарактеризовано руські засади духовної культури ранньомодерної України і простежено західноєвропейські впливи в її формуванні (С. Йосипенко, М. Кашуба, С. Кримський, В. Литвинов, О. Матковська, В. Нічик, І. Паславський, Н. Петрук, Я. Стратій, В. Шевченко). Відзначено внесок українських істориків у дослідження передумов формування політичної культури в ранньомодерній Україні, у вивчення характеру і сутності Української держави в козацьку добу (В. Брехуненко, В. Горобець, Ю. Мицик, С. Оглоблин, С. Павленко, С. Плохій, П. Сас, Ф. Сисин, В. Смолій, В. Степанков, Т. Чухліб, Т. Яковлева).

Встановлено, що необхідною підставою для одержання цілісного історико-політичного знання про зміст, характер і особливості української суспільно-політичної думки ранньомодерної доби є аналіз історичних, літературних, політичних джерел.

У другому розділі – «Суспільно-політична думка ранньомодерної України в системі політичного знання: світоглядно-теоретичні засади аналізу» – досліджуються методологія, концептуальні засади, пізнавальні підходи сучасної політичної науки до вивчення суспільно-політичної думки ранньомодерної України.

У підрозділі 2.1. – «Методологія і концептуальне осмислення феномена суспільно-політичної думки ранньомодерної України» – окреслено місце суспільно-політичної думки ранньомодерної України в системі історико-політичного знання, визначено основні методологічні принципи і підходи дослідження.

Встановлено, що в українській суспільно-політичній думці ранньомодерної доби сконцентровано теоретично оформлене знання про українську політичну реальність у другій половині XVI – XVIII ст., відображені ідеї про взаємодію політики і релігії, про державу і шляхи її творення в Україні, акцентована увага на проблемах формування системи політичної влади та її інститутів, становлення передумов національної ідентичності. Розвиток такого теоретичного знання відбувався на основі синтезу різних уявлень, переконань, поглядів, думок, які в своїй цілісності відображали стан української свідомості, світогляд певної історичної доби.

Зазначено, що теоретико-методологічне осмислення суспільно-політичної думки ранньомодерної України відбувається в предметних рамках політичної науки відповідно до притаманних їй уявлень про свій предмет та метод, цілі й пізнавальні завдання, наукові можливості в осмисленні думки минулого. Встановлено, що суспільно-політична думка України ранньомодерної доби представлена не лише як історія держави, а як особливий дискурс про різні феномени політичного в широкому контексті розвитку духовно-культурних і суспільно-політичних процесів в Україні відповідної доби.

Методологія дослідження суспільно-політичної думки ранньомодерної України включає загальні принципи, підходи і конкретно-наукові методи, яким притаманні значні евристичні можливості. Використано методологічний потенціал наукових підходів – історичного, комплексного, системного, герменевтичного, політико-аксіологічного, синергетичного, інституціонального, культурно-антропологічного. Методологія історико-політичного дослідження передбачає також інтерпретацію історичних фактів.

Зазначено, що дотепер не існує однієї універсальної методології, загальні принципи якої однаково розумілися і застосовувалися в історико-політичному дослідженні, наслідком чого було б об'єктивне знання про політичну реальність тієї чи іншої історичної доби. Враховано також динамічність історико-політичного дискурсу відповідно до зміни політичної реальності в Україні.

У підрозділі 2.2. – «Українська суспільно-політична думка другої половини XVI – XVIII ст. у вимірах історико-політичного дослідження» – обґрунтовано необхідність реалізації пізнавальної програми дослідження суспільно-політичної думки ранньомодерної України із врахуванням епістемологічних переваг історико-теоретичного пізнання. Доведено, що такий вимір дослідження окреслюється методологією політичної науки. З одного боку, показано роль теоретичної рефлексії в осмисленні феномена суспільно-політичної думки ранньомодерної України, а з іншого, підкреслюється значення способів і прийомів історичного підходу до аналізу проблем, пов'язаних з історією її становлення та розвитку. В результаті наукове дослідження постає як система концептуального дискурсу і є теоретичним узагальненням конкретного історичного матеріалу.

Зазначено, що в історико-політичному дослідженні належним чином мусить враховуватися детермінація змісту суспільно-політичної думки ранньомодерної України релігійно-культурними факторами, особливостями індивідуальної та

колективної психіки, особистісними настановами, моральними нормами, тобто цілісністю факторів, які є невід'ємною частиною української духовної культури другої половини XVI – XVIII ст.

Встановлено, що суспільно-політична думка доби ранньомодерної України – це складний феномен, що потребує різнобічного теоретичного аналізу із врахуванням історичного, а також соціокультурного контексту становлення та розвитку ідей, поглядів, уявлень людини певної історичної доби. Історичний підхід до проблеми, що досліджується, концентрує в собі великі пізнавальні можливості щодо розуміння генези української суспільно-політичної думки в історичній ретроспективі, дослідження її місця і значення в сукупній системі знань про ранньомодерну Україну, характеристики суспільно-політичної думки в єдності з іншими елементами та формовиявами української духовної культури, передусім з релігією, з'ясування специфічної логіки взаємозв'язку суспільно-політичної думки з політичною, правовою практикою минулого. Завдяки історичному підходу до дослідження українська суспільно-політична думка ранньомодерної доби постає у всій своїй своєрідності та національній специфіці, а її теоретико-філософський зміст аналізується як конкретизований в історичному досвіді, розгорнутий у вимірах історичного простору і часу.

Підрозділ 2.3 – «Роль історичної пам'яті та політичного міфу в осмисленні суспільно-політичної думки ранньомодерної України» – присвячений характеристиці таких нераціональних, нерелексивних шляхів досягнення суспільно-політичної думки ранньомодерної України, як історична пам'ять та політичний міф. Показано, що завдяки механізмам історичної пам'яті та політичного міфу відтворюються важливі аспекти людського досвіду (соціального, духовного, релігійного, політичного), які не виражені суто науковим, теоретичним способом в суспільно-політичній думці цієї доби. Обґрунтовано, що історична пам'ять і міф постають як альтернативні способи сприйняття тих моментів українського національного, духовного й політичного буття, які є елементом колективних уявлень, національних міфологем і втілюють ідеалізовані уявлення про походження українського етносу, руську ідентичність, спільну загальнослов'янську спадщину на основі православ'я, передісторію Української держави. Встановлено, що орієнтація на історичну пам'ять та національні міфи в суспільно-політичній думці ранньомодерної України частково компенсувала відсутність строгих теоретичних концепцій і логічно обґрунтованого знання щодо важливих аспектів розвитку українського суспільства та держави.

Доведено, що політичні міфи можуть викривляти концептуалізоване знання про суспільно-політичну думку ранньомодерної України: в підміні конкретного історико-політичного знання міфотворчістю криється причина різних непорозумінь культурного та політичного характеру, неадекватного ставлення до багатьох сторінок української політичної історії. Наголошується на неприпустимості політичних маніпуляцій українською історією та українським минулим, на неприйнятті ідеологічно спрямованих російських політичних міфів про Україну та її державу.

В підрозділі 2.4. – «Історична свідомість, подія, факт в обґрунтуванні української суспільно-політичної думки ранньомодерної доби» – з'ясовано, що суттєву роль у розумінні, інтерпретації та обґрунтуванні суспільно-політичної думки ранньомодерної України відіграють чинники історичного характеру. Знання про українську політичну реальність, політичну культуру і суспільно-політичні процеси в другій половині XVI – XVIII ст. ґрунтуються на виявах історичної свідомості, яка є антитезою міфологічному сприйняттю минулого і характеризує процес самоусвідомлення суспільством різних форм і особливостей свого розвитку. Концептуальною засадою історико-політичного пізнання є факт, завдяки якому відбувається реконструкція української реальності, формуються адекватні уявлення про неї, про моделі розвитку українського суспільства в ранньомодерну добу. Важливою частиною історико-політичного дослідження є аналіз історичних подій, завдяки яким відбувається легітимізація української ранньомодерної політичної історії.

У третьому розділі – «Суспільно-політична думка ранньомодерної України в культурно-історичних вимірах українського життя другої половини XVI – першої половини XVII ст.» – досліджуються ідеї, погляди і концепції, що формувалися в час поширення унійних процесів в Україні, протистояння православної та католицької церков, поширення гуманістично-реформаційного світогляду і початку становлення національної ідентичності.

У підрозділі 3.1. – «Загальноісторичні та культурні передумови розвитку суспільно-політичної думки ранньомодерної України» – характеризуються культурно-історичні передумови та загальний суспільно-політичний контекст становлення суспільно-політичної думки України ранньомодерної доби. Показано, що основні теми української суспільно-політичної думки цього періоду – проблеми існування національної церкви, релігійно-політична полеміка, взаємообумовленість релігійних і політичних процесів у реформуванні українського суспільства, формування української ідентичності – повинні розглядатися з урахуванням історичних та етнокультурних координат розвитку української спільноти.

Встановлено, що розвиток суспільно-політичної думки ранньомодерної України відбувався на фоні подій і процесів, які були пов'язані з поширенням ідей європейської Реформації та Контрреформації, становленням Речі Посполитої як окремого державно-політичного утворення, формуванням українського козацтва, поширенням унійного світогляду і розколом українського православ'я. Проаналізовано вплив найпомітніших політичних та релігійних подій XVI ст. – Люблінської та Берестейської уній – на хід української історії й тематичну своєрідність суспільно-політичної думки другої половини XVI – першої половини XVII ст. Зазначено, що Берестейська Унія окреслила антиуніатську (як і проуніатську) теми полемічної літератури. Зроблено висновок, що політичні процеси, політика покатоличення, мовна та культурна асиміляція, з одного боку, і розвиток суспільно-політичної думки цього періоду, з іншого, були тісно взаємопов'язаними.

Досліджено роль соціокультурних чинників у формуванні суспільно-політичної думки ранньомодерної України, передусім, діяльності української інтелігенції, культурно-просвітницьких організацій і українських братств (Острозький культурно-освітній центр, Львівське братство). Як важливу складову політичної культури в другій половині XVI – XVII ст. охарактеризовано правосвідомість, що формувалася в етнокультурному вимірі українського життя й відображала особливості української ментальності (кодифіковане право, звичаєва традиція). Причини того, що суспільно-політична думка ранньомодерної України не здійснила власної рефлексії над природою права, вбачаються у підлеглому становищі й політичній несамостійності української політичної еліти.

У підрозділі 3.2 – «Суспільно-політичні погляди українських полемістів кінця XVI – першої третини XVII ст.» – розглянуто і проаналізовано світогляд, релігійні та суспільно-політичні погляди українських книжників-полемістів – І. Вишенського, С. Зизанія, З. Копистенського, Г. Смотрицького, М. Смотрицького, Х. Філалета та інших, у творчості яких була поставлена проблема української релігійної, духовної тотожності та її значущості для вибору політичної перспективи українського суспільства. Зазначено, що релігійна полеміка, яка поширювалася в Україні після прийняття Берестейської Унії 1596 р., пов'язувалася з гострими політичними суперечностями, а в релігійній боротьбі окреслювалися суспільно-політичні інтереси українських еліт свого часу. З'ясовано, що основними проблемами, які осмислювалися в полемічній літературі, було існування власної церкви, захист православної віри і православної церкви перед наступом католицизму. Православна церква у творах українських полемістів набуває рис інституціональності: в умовах відсутності власної Української держави вона поставала силою, що здатна була об'єднати українське суспільство, визначала українську ідентичність, культуру і політичну свідомість. Зі справою захисту православної церкви були пов'язані політичні позиції української шляхти.

Усвідомлюючи кризу православної церкви, в якій вона перебувала в кінці XVI – початку XVII ст., українські полемісти намагалися захистити її перед асиміляторською політикою католицької Польщі й перешкодити організаційному підпорядкуванню Папі Римському. Наголошується, що основним об'єктом критики українських полемістів була Берестейська Унія 1596 р., яка виконувала націодеструктивну функцію в українському житті. Творить апологетів католицизму (Б. Гербест, І. Потій, П. Скарга), так і православних полемістів охарактеризовано в контексті ідеологічного протистояння православної та католицької церков з очевидними для тогочасного українського суспільства політичними наслідками. Акцентовано увагу на тому, що в середовищі українських православних полемістів переважала різка критика католицької церкви, інституту папства, розвивалася ідея про виключно світське походження папської влади, критикувалися претензії Папи на світське панування (І. Вишенський, С. Зизаній, З. Копистенський, Г. Смотрицький, Х. Філалет).

Зроблено висновок, що в українській суспільно-політичній думці кінця XVI – першої половини XVII ст. церква (Град Божий, Царство Боже) постає як

духовна спільнота і зразок ідеально організованого суспільного життя. Утопічні за своїм характером проекти перетворення українського суспільства були невід'ємною частиною суспільно-політичної думки ранньомодерної України.

Суспільно-політична думка першої половини XVII ст. та її провідні ідеї аналізуються у *підрозділі 3.3. – «Синтез державно-політичних, правових та релігійно-культурних ідей в суспільно-політичній думці України першої половини XVII ст.»*. Встановлено, що в першій половині XVII ст. у суспільно-політичній думці розглядалися проблеми, які стосувалися особливостей і перспектив розвитку українського суспільства в політичному просторі Речі Посполитої, а також осмислювалися різні його виміри на основі синтезу релігійного, культурного та суспільно-політичного досвіду. Центральною в суспільно-політичній думці України першої половини XVI ст. визнається релігійна проблематика. Разом з тим важливими в суспільно-політичній думці першої половини XVII ст. є державно-політичні та правові погляди, що свідчить про початок усвідомлення українською політичною та духовною елітою необхідності утвердження власної Української держави і правового обґрунтування засад українського життя.

Зазначено, що вагомий внесок у розвиток суспільно-політичної думки першої половини XVII ст., зробив митрополит П. Могила. В його багатогранній творчості здійснюється синтез релігійних, культурних, державно-політичних та правових ідей з метою цілісного осмислення проблем і перспектив національного розвитку. Встановлено, що П. Могила сприяв організаційній трансформації православної церкви в тогочасній суспільно-політичній ситуації, розвивав ідею синтезу східної та західної культур, виступав за зміну політики держави щодо церкви.

Доведено, що проблеми церкви в Україні першої половини XVII ст. стали проблемами загальнодержавними, суспільними й політичними: від того, в якому напрямі повинна була здійснюватися церковна політика, залежали вектори суспільно-політичного розвитку української спільноти загалом. На відміну від Й. Борецького та І. Копинського, які орієнтувалися на єдиновірну православну Москву і демонстрували своєю діяльністю один з перших історичних варіантів політичного лобізму, П. Могила був переконаним прихильником західноєвропейської культури й освіти. Його успішна діяльність на чолі Київської митрополії і перемога над прибічниками промосковської орієнтації в духовно-церковному середовищі XVII ст. свідчили про те, що європейські ідеї суттєво впливали на українську духовну еліту, її стиль мислення і зразки політичної поведінки.

Відзначено, що найбільшим досягненням П. Могилы стало те, що завдяки йому та його сподвижникам (Києво-Могилянський Атеней, до якого входили І. Гізель, Х. Євлевич, А. Кальнофойський, Й. Кононович-Горбацький, С. Косов, С. Почаський та інші), Київ перетворився в справжній центр духовного та політичного життя. Можливості реалізації цілей національного розвитку в суспільно-політичній думці України ранньомодерної доби вбачалися в духовному єднанні та консолідації української нації, в усвідомленні необхідності формування духовної та політичної еліти, яка брала б на себе відповідальність за перетворення

українського суспільства.

У підрозділі 3.4. – «Розуміння своєрідності національного буття в суспільно-політичній думці ранньомодерної України і становлення української ідентичності» – характеризуються передумови становлення української національної ідентичності в добу ранньомодерної України. Зазначено, що становлення української ідентичності – це тривалий процес усвідомлення українським етносом самототожності зі своєю історією, минулим, мовою, вірою, традиціями. Одним із значущих наслідків цього процесу є перетворення етнічної спільноти в політичну, початок формування української модерної нації й реалізація процесів українського державотворення. Акцентовано увагу на тому, що в суспільно-політичній думці ранньомодерної України своєрідного розуміння й інтерпретації набувала ідея національної окремішності. Вона отримала специфічний розвиток у творах українських і польських авторів кінця XVI – першої половини XVII ст. і часто пов’язувалася з усвідомленням тогочасною українською людиною не лише своєї релігійної, але й етнічної, національної самототожності.

Доведено, що національна ідентичність й розвиток національної свідомості є необхідною передумовою виникнення політичної нації. Українська національна свідомість у ранньомодерну добу проявлялася, передусім, як етнічна, конфесійна, а згодом і політична самоідентифікація на рівні протиставлення «своїх» і «чужих». Незважаючи на те, що стара назва України – Русь була привласнена Москвою, як і історія Київської Русі, українська ідентичність завжди яскраво проявлялася через релігію, мову і культуру.

Встановлено, що ключовим для розуміння специфіки ранньомодерної української ідентичності в її політичному вимірі було питання про те, коли й за яких умов «руський народ» став претендувати на місце третього рівного в Речі Посполитій. Питання про час і специфіку формування української ідентичності пов’язане з осмисленням неперервності української історії з часів Київської Русі, а усвідомлення належності до «руського народу», причетності до руської історії формується вже в першій половині XVII ст. і проявляється в творах Й. Борецького, З. Копистенського, С. Косова, П. Могили. З’ясовано, що православна церква втілювала релігійну, духовну й культурну єдність українського етносу, проте її слід також розглядати як політичну інституцію в контексті формування політичної структури українського суспільства.

Обґрунтовано, що особливий ракурс в осмисленні проблеми становлення ідентичності українського етносу надає аналіз латиномовної та польськомовної літератури кінця XVI – першої половини XVII ст. «Католицька Русь» (І. Домбровський, брати Ш. і Б. Зиморовичі, С. Кленович, М. Пашковський, С. Пекалід, А. Чагровський, Ш. Шимонович, Я. Щасний-Гербут) мала досить високу національну конфесійно-етнічну самосвідомість і так само, як і православна спільнота, формувала національну ідентичність.

Четвертий розділ – «Суспільно-політична думка України в умовах зміни політико-культурних орієнтацій українського суспільства другої половини XVII – XVIII ст.» – присвячено осмисленню місця української державної ідеї

в суспільно-політичній думці козацької доби, проблемам політичної легітимації українського козацтва, характеристиці трансформацій у змісті української суспільно-політичної думки другої половини XVII – XVIII ст.

У підрозділі 4.1. – «Українська державна ідея в суспільно-політичній думці козацької доби» – наголошується, що в суспільно-політичній думці середини XVII ст. вперше були чітко сформульовані ідеї українського державотворення: проголошувалося право українського народу на створення власної держави в етнічних межах його проживання, незалежність і соборність Української держави, визнавався генетичний зв'язок козацької державності з Київською Руссю. Доведено, що формування інституційних засад українського державотворення було складним, суперечливим, далеким від свого завершення процесом, в багатьох своїх рисах не схожим на те, що відбувалося в європейських суспільствах.

Розвинуто думку, що впродовж XVII ст. викристалізовувалась програма козацького автономізму і велику роль у цьому відіграла Національно-визвольна війна середини XVII ст. З'ясовано, що українська державна ідея зароджувалася на ґрунті суспільно-політичної організації «козацького устрою» і втілювалася в програмах козацького автономізму. Зроблено висновок, що найвищі вияви процесу українського державотворення припадають на час Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького, коли на зміну ідеї козацького автономізму приходить ідея незалежної Української держави. Політичні погляди Б. Хмельницького охарактеризовано як вершину державницького мислення в добу ранньомодерної України.

Встановлено, що зі смертю Б. Хмельницького змінилися засадничі принципи української державної ідеї: з боротьбою за гетьманську булаву був запущений механізм деструктивності в її реалізації. Насамперед це стосувалося монархічної ідеї, яка знаходила втілення у формі спадкового гетьманату і посилення опозиційності Січі. В таких умовах особливої значущості набуває ідея створення Великого князівства Руського, яку намагалися втілити в життя гетьман І. Виговський і Ю. Немирич. Укладена в 1658 р. Гадяцька угода повертала Україну до ідеї автономізму, що означало істотний перегляд основних положень державної ідеї. Зазначено, що в кінці XVII ст. відбувається поступова трансформація Гетьманщини – козацької держави в російську провінцію. Ідею української державності відстоювали гетьмани І. Мазепа і П. Орлик.

Наголошується, що розвиток державної ідеї від автономії до незалежної Української держави визначав стійку лінію в українській суспільно-політичній думці ранньомодерної доби (українські книжники, П. Могила, Б. Хмельницький, П. Орлик).

У підрозділі 4.2. – «Українські літописи другої половини XVII – початку XVIII ст. і легітимація козацтва як політичної сили» – дослідницька увага сконцентрована на проблемах політичної легітимації українського козацтва і ролі українських літописів у цьому процесі. Зазначено, що легітимація українського козацтва була важливою передусім для тогочасної політичної еліти – козацької верхівки, старшини, яка здобувши свої права і вольності у військових змаганнях,

прагнула утвердити і закріпити своє соціальне і політичне становище. Особливо нагальним це стало на початку XVIII ст., коли імперська політика Росії загрожувала автономному існуванню Гетьманщини.

Доведено, що в козацьких літописах (С. Величка, Г. Грабянки і Самовидця) була здійснена спроба засвідчити легітимні підстави української політичної історії, учасником якої було українське козацтво, підкреслити тяглість державотворчої традиції від давньоруських часів до Гетьманщини. Політична легітимація українського козацтва виступала необхідною підставою для обґрунтування української державності. Встановлено, що на противагу московським імперським маніфестам, де всі українські гетьмани до І. Мазепи включно називалися зрадниками, у текстах козацьких літописів представлена альтернативна картина історичного та суспільно-політичного розвитку України. Водночас, демонструючи лояльність до російської влади, козацькі літописці формували такий специфічний феномен і тип політичної ментальності, як малоросійство. Вказано, що в козацьких літописах відтворюється непростий шлях становлення Української держави і роль козацьких ватажків у функціонуванні державних інститутів.

Підрозділ 4.3. – «Християнсько-моральні ідеї в суспільно-політичній думці другої половини XVII – першої третини XVIII ст.» – присвячений характеристиці комплексу ідей та поглядів, що формувалися в суспільно-політичній думці України в умовах поширення барокової культури. Вказано, що українськими мислителями в релігійно-богословській формі підкреслювався суперечливий, антиномічний характер людського і суспільного життя, творився новий суспільний ідеал, який визначався християнсько-моральними цінностями (Л. Баранович, І. Величковський, І. Галятовський, І. Гізель, І. Максимович, А. Радивиловський, Ф. Софонович та інші). На відміну від гуманістичного світогляду в суспільно-політичній думці другої половини XVII – першої третини XVIII ст. переважає думка, що людина в своїх діях та політичних пріоритетах керується не розумною доцільністю, а тими принципами, які визначаються християнським вченням. Доведено, що наскрізною рисою ідей українських мислителів (як і культури українського бароко загалом) є релігійність, а визначальними постають христологічні мотиви: всі проблеми людського і суспільно-політичного життя розглядаються в контексті осмислення універсального зв'язку людини з Богом, високі зразки моральності та християнського гуманізму повинні визначати дії правителя. Головною ідеєю суспільно-політичної думки другої половини XVII – першої третини XVIII ст. була ідея морального удосконалення людини і суспільства.

На основі аналізу джерельного матеріалу доведено, що створений образ недосконалого, деструктивного, навіть ворожого людині світу став проекцією реалій українського суспільно-політичного життя, своєрідним віддзеркаленням бурхливих і трагічних подій в час Руїни. В суспільно-політичній думці другої половини XVII – першої третини XVIII ст. домінувала думка, що християнська мораль і духовність є засобами подолання хаосу й утвердження розумних форм політичного існування української спільноти.

Підрозділ 4.4. – «Суспільно-політична думка України кінця XVII – XVIII ст. в ідеологічних і політичних трансформаціях Російської імперії» – висвітлює проблеми формування суспільно-політичних поглядів, ідей та уявлень у складних умовах перетворення українського суспільства в частину Російської імперії та входження України до складу Російської держави. З’ясовано неоднозначну, амбівалентну роль у процесах ідеологічного, релігійного, політичного підпорядкування Росії видатних представників української суспільно-політичної думки (І. Гізель, М. Козачинський, Т. Прокопович, С. Яворський). Зазначено, що Т. Прокоповичем були сформульовані засади російської державності та російського абсолютизму, а прагнення (С. Яворський) створити деяку загальнослов’янську єдність завдяки православної церкві мало наслідком формування імперської ідентичності.

Зазначено, що в суспільно-політичній думці кінця XVII – початку XVIII ст. поширювалися ідеї європейського Просвітництва, однак в умовах російської дійсності вони використовувалися для теоретичного обґрунтування централізації російської авторитарної держави й перетворення її в абсолютну монархію. Концепція держави у трактуванні Т. Прокоповича – це просвітницько-абсолютистський варіант теорії природного права. Легітимність Т. Прокопович визначає не через суверенітет народу, а через божественне право монарха. Здійснювалася, таким чином, релігійна легітимація абсолютистської влади, яка, крім того, припускала повну підлеглість церкви державі. Зроблено висновок, що в творчості Т. Прокоповича і С. Яворського простежується помітна еволюція українських філософів-просвітителів, вихованих атмосферою вільнодумства і толерантності Києво-Могилянської академії, в апологетів та ідеологів російського самодержавства.

Досліджено процес формування елементів національної свідомості, яка в XVIII ст. прийняла форму малоросійської свідомості й «малоросійської» ідентичності. Соціальною базою цієї свідомості була козацька еліта. Показано, що політичні погляди української шляхти, яка брала на себе роль захисника Малоросії, її конституційного устрою і соціальної структури, оформлювалися в нову концепцію держави – Гетьманщини, або України-Малоросії (С. Дівович, В. Капніст, Г. Полетика).

У **висновках** підводяться підсумки проведеного дослідження і узагальнюються одержані результати.

1. Теоретико-методологічне осмислення суспільно-політичної думки ранньомодерної України належить до числа складних міждисциплінарних проблем політичної науки і ґрунтується на окресленні концептуальних підстав аналізу, на розумінні сутності політичних, релігійних і культурних процесів, які відбувалися в українському суспільстві другої половини XVI – XVIII ст. Суспільно-політична думка ранньомодерної України розглядається як складне утворення, що включає погляди, уявлення, ідеї, концепції, предметом яких були питання політичної влади, українського державотворення, свободи, національної ідентичності, взаємодії релігії та політики, держави та церкви. Цілісне осмислення суспільно-політичної думки ранньомодерної України передбачає рефлексію над

її змістом, теоретичний аналіз ідей, поглядів, концепцій, в яких було зафіксовано історично сформоване знання про українське суспільство, політичні процеси й інститути. Застосування різних теоретичних моделей, пізнавальних підходів і наукових методів у дослідженні має на меті одержання цілісного й системного знання про українську політичну реальність ранньомодерної доби.

Концептуальне осмислення суспільно-політичної думки ранньомодерної України відбувається на основі засад, ідей, принципів, понятійно-категоріального апарату політичної науки і таких її важливих розділів, як політична філософія, політична антропологія, політична праксеологія, політична герменевтика. Вивчення історично конкретного, різнопланового досвіду, зафіксованого в суспільно-політичній думці ранньомодерної України, передбачає використання методологічного потенціалу багатьох гуманітарних наук: політології, історії, культурології, правничої науки, філософії. Велике значення в пізнанні різних вимірів людського досвіду (соціального, культурного, релігійного, політичного), який представлений в суспільно-політичній думці ранньомодерної України, має використання переваг міждисциплінарного мислення і міждисциплінарної взаємодії наук, що є однією з провідних тенденцій розвитку сучасної науки.

Необхідним елементом теоретико-методологічного осмислення проблеми є запропонована авторська інтерпретація концепту суспільно-політичної думки ранньомодерної України.

2. Вивчення суспільно-політичної думки ранньомодерної України ґрунтується на методології історико-теоретичного пізнання, що дозволило розглянути її теоретичний зміст в історичному контексті, в єдності з вивченням шляхів становлення та історичної еволюції ідей, поглядів, концепцій в українському суспільстві другої половини XVI – XVIII ст. Загальнометодологічні, теоретичні підходи до осмислення суспільно-політичної думки ранньомодерної України конкретизуються через пізнання культурно-історичної реальності, в координатах якої формувалися і розвивалися ідеї держави, влади в Україні, уявлення про суспільний устрій, реформування українського суспільства і роль церкви в цьому процесі. Одним із продуктивних методів у пізнанні суспільно-політичної думки ранньомодерної України визнано історичну реконструкцію, завдяки якій відтворюється загальна картина українського життя в другій половині XVI – XVIII ст. в історичній специфіці та культурній своєрідності.

Встановлено пізнавальну цінність нераціональних, нерелективних способів осягнення суспільно-політичної думки доби ранньомодерної України через апробацію механізмів національної пам'яті та комплексу національних міфів. З'ясовано, що вони є частиною колективних уявлень і національних міфологем українського народу і втілюють уявлення про власну національну ідентичність, історичне походження українського етносу, спільну духовну загальнослов'янську спадщину, українське козацтво. Історичну пам'ять і міф охарактеризовано з погляду їх значущості в розвитку тих аспектів національного буття, які не стали елементом концептуалізованого знання в суспільно-політичній думці ранньомодерної України.

3. Теоретико-методологічне осмислення суспільно-політичної думки ранньомодерної України передбачає урахування соціокультурного контексту її розвитку і реконструкцію загальної картини українського буття певної доби. Особливі способи рефлексії над суспільно-політичною думкою України ранньомодерної доби визначає та важлива обставина, що її розвиток відбувався в просторі культури: ментальні, духовні засади українського буття, система норм і цінностей значною мірою формували її специфічний зміст. Виходячи з цього, суспільно-політична думка ранньомодерної України характеризується як феномен, що сформувався на основі синтезу домінуючих русько-православних засад української культури та європейських за походженням ідей – Відродження, Реформації, бароко, Просвітництва. Незважаючи на те, що вирішальним чинником розвитку духовної культури України в ранньомодерну добу була релігія, в суспільно-політичній думці цього часу осмислювалися різні проблеми суспільно-політичного розвитку України, проектувалися шляхи становлення Української держави і української нації.

Акцентовано увагу на тому, що системи цінностей, які вироблялися українською людиною, склали основу тих світоглядних структур, які відображалися в суспільно-політичній думці ранньомодерної України. Тому обов'язковою умовою формування знання про українську політичну реальність ранньомодерної доби є визначення ціннісної його обумовленості.

4. На основі всебічного аналізу суспільно-політичної думки ранньомодерної України з'ясовано її національну своєрідність та специфіку. Встановлено, що вона є феноменом, який відрізняється як від західноєвропейського, так і від російського варіантів політичних учень. На відміну від Західної Європи, де творилися світські, раціональні концепції держави і політичної влади, суспільно-політична думка доби ранньомодерної України розвивалася в контексті східнослов'янських норм православної духовності (релігійності), а основу для формування суспільно-політичних ідей, поглядів, уявлень і концепцій складало визнання цінності києво-руської духовної та політичної спадщини. З іншого боку, суспільно-політична думка ранньомодерної України відрізняється від теорій та ідей, які формувалися в московській, а потім у Російській державі, й були спрямовані на ідеологічне посилення й виправдання авторитарної царської влади. На відміну від російської суспільно-політичної думки цього періоду, в українській центром політичних міркувань і узагальнень була людина, її місце в системі політичних відносин, ставлення до політичної влади, осмислення ролі церкви в суспільно-політичному житті, державницька і правова проблематика. Суттєве значення для перспектив і розвитку суспільно-політичного дискурсу в ранньомодерну добу мала та принципова обставина, що Україна в другій половині XVI – XVIII ст. не мала власної держави.

5. Обґрунтовано тісний взаємозв'язок політичних і релігійних ідей в суспільно-політичній думці ранньомодерної України, що пояснювалося умовами релігійно-політичної боротьби в кінці XVI – першій третині XVII ст. і мало своїм наслідком виникнення феномена полемічної літератури (І. Вишенський,

С. Зизаній, З. Копистенський, Г. Смотрицький, М. Смотрицький, Х. Філалет та інші). На основі аналізу полемічних творів, які були написані у зв'язку з підписанням і поширенням Берестейської унії, зроблено висновок про інституціональність православної церкви в Україні ранньомодерної доби: православна церква в цей час була чинником консолідації українського суспільства й важливим механізмом утвердження національної єдності. За умов відсутності національної держави церква була легітимним інститутом, який компенсував недовіру до певних культурно-історичних умов розвитку України політичних механізмів. Доведено, що провідною тенденцією розвитку української суспільно-політичної думки в першій половині XVII ст. став синтез релігійних, правових, політичних і державницьких ідей. Це свідчило про тісний зв'язок релігійних (теологічних) і політичних проблем у ранньомодерну добу. Втіленням таких тенденцій стала діяльність митрополита П. Могили, який питання єдності церков в Україні розглядав як передумову легітимності держави, а міжконфесійний та міжкультурний діалог між Заходом і Сходом – як умову цивілізаційного розвитку України. Осмислення проблем церкви в суспільно-політичній думці першої половини XVII ст. торкалося питань реформування українського суспільства, що мало особливе значення в контексті процесів становлення України як модерної держави в майбутньому і сприяло формуванню конфесійної та національної ідентичності українського етносу в нових геополітичних умовах.

Діяльність Київської колегії та «могилянського кола» – українських інтелектуалів, філософів, письменників, поетів, діячів церкви, які об'єдналися навколо непересічної постаті П. Могили, розцінюється як одна з перших в історії суспільно-політичної думки України спроб утвердження такої культурної й політичної спільноти, яка піднімалася б над регіональними відмінностями і була б частиною загальноєвропейського простору.

6. Визначено, що засадничі проблеми суспільно-політичної думки ранньомодерної України пов'язані з темою становлення української ідентичності. Ідентифікаційна модель в українській суспільно-політичній думці ранньомодерної доби будувалася на ідеях формування національної свідомості, окресленні сфери національних інтересів, усвідомленні своєї самототожності. Основою формування національної ідентичності українськими мислителями визнавалася духовна та історична спадщина Київської Русі. Фактором, що перешкоджав формуванню української ідентичності та української модерної нації, був потужний політичний тиск державних націй і тих держав (польської та російської), до складу яких тривалий час входили українські землі. Тому реалізації класичної моделі європейського націєтворення в ранньомодерній Україні не відбулося.

7. Встановлено, що в суспільно-політичній думці періоду національно-визвольних змагань XVII ст. і в період існування козацько-гетьманської держави (друга половина XVII ст. – початок XVIII ст.) особлива увага приділяється українському козацтву як потужній силі національного розвитку і суб'єкту процесів державотворення в Україні. В основу створеної суспільно-політичною думкою доби ранньомодерної України (Й. Борецький, З. Копистенський,

М. Смотрицький) міфологеми українського козацтва були покладені цінності, які виявились співзвучними інтересам і прагненням української спільноти (відвага, громадянська активність, захист православної віри, чітка політична позиція, оборона своєї Вітчизни). Концептуалізація в козацьких літописах XVII – XVIII ст. «українського козацького народу», акцентування уваги на його активній громадянській та політичній позиціях стала свідченням усвідомлення ролі українського козацтва в українській історії.

Показано значення формулювання державної ідеї в суспільно-політичній думці доби ранньомодерної України (Ю. Немирич, П. Орлик, Б. Хмельницький), яка пройшла історичну еволюцію від ідеї автономії до ідеї незалежної Української держави і стала основою для консолідації українського суспільства в історично важливі періоди його розвитку (Національно-визвольна війна середини XVII ст.). Встановлено, що формулювання фундаментальних основ національної державної ідеї (право українського народу на створення власної держави, незалежність і соборність Української держави, творення політичних інститутів, зв'язок козацької державності з Київською Руссю) свідчило про сталі державницькі традиції в українській політичній свідомості.

8. З'ясовано особливості української суспільно-політичної думки другої половини XVII – першої третини XVIII ст.: вона розвивалася в параметрах богословсько-релігійного мислення і головними в її змісті були християнсько-моральні ідеї (Л. Баранович, І. Величковський, І. Галятовський, І. Гізель, І. Максимович, С. Почаський та інші). Показано, що реалії українського суспільно-політичного буття, бурхливі й трагічні події української історії часів Руїни осмислювалися не в строгих термінах і теоретичних узагальненнях політичної науки, а через символіку християнського мислення. Тому міркування українських барокових мислителів були спрямовані переважно на досягнення ідеалу досконалої духовної спільноти та моральне удосконалення людини і суспільства, а не на пошук й осмислення реальних шляхів суспільно-політичного перетворення українського суспільства і будівництво власної держави. Водночас міркування українських мислителів другої половини XVII – першої третини XVIII ст. не можна вважати абстрактними і відстороненими від дійсності: вони відображали особливості історичної та суспільно-політичної ситуації в Україні і формулювали, по суті, потребу в самоорганізації українського суспільства.

9. Досліджено особливості розвитку української суспільно-політичної думки в умовах входження України до складу Російської держави і перенесення центру релігійного та політичного життя до Москви. Встановлено, що в кінці XVII – XVIII ст. в українському житті посилювалися процеси денационалізації, а видатні українські мислителі та релігійні діячі стали трансляторами імперських ідей (І. Гізель, Т. Прокопович, С. Яворський). Керуючись просвітницькими ідеями і намагаючись поширити цінності розуму, науки та освіченості в Російській імперії, українці формували імперську ідентичність і творили засади російської державності та абсолютизму. Це спричинило те, що розвиток суспільно-політичної думки в Україні XVIII ст. був суттєво пригальмований.

З'ясовано, що в суспільно-політичній думці доби ранньомодерної України знайшли поширення ідеї європейського Просвітництва. Однак в умовах петровської Росії просвітницькі ідеї трансформувалися в теоретичне обґрунтування освіченого абсолютизму, необмеженої влади царя і знищення незалежності духовної влади (Т. Прокопович). Водночас у суспільно-політичній думці кінця XVII – початку XVIII ст. розвивалась традиційна для вищої церковної православної ієрархії думка про рівноправність держави та церкви (С. Яворський). Доведено, що зусиллями українських мислителів здійснювалася релігійна легітимація російського абсолютизму: легітимність визначалася не через суверенітет народу, а через божественне право монарха.

Зроблено висновок про необхідність аналізу суспільно-політичної думки ранньомодерної України в єдності з характеристикою процесів формування елементів національної свідомості в українському суспільстві, яка у XVIII ст. прийняла форму малоросійської свідомості. Наголошується, що головним суб'єктом її творення в цей час була козацька еліта (козацька старшина), погляди та дії якої значною мірою визначали політико-культурні орієнтації в українському суспільстві. Доведено, що в дослідженні суспільно-політичної думки України козацької доби мусить бути враховано роль українського політичного утворення – Малоросії (Гетьманщини), яка зберігала свою автономію і власні інституції до 80-х рр. XVIII ст. З'ясовано, що відсутність національної держави і сформованої політичної нації в Україні, ідентифікація себе із православною слов'янською спільнотою, інкорпорація козацької еліти до структур російської держави стали факторами виникнення малоросійської ідентичності й відмови від перспектив самостійного розвитку України.

Отже, проведений аналіз суспільно-політичної думки ранньомодерної України, характеристика її основних ідей, поглядів та концепцій дозволяє зробити висновок про те, що вона є складним і своєрідним національним феноменом. Її становлення та еволюція в соціокультурному просторі українського національного буття другої половини XVI – XVIII ст. відбувалися як світоглядно-теоретична відповідь на ті історичні виклики, що стояли перед українським суспільством у час великих духовних та політичних перетворень. Інтелектуальний спадок видатних представників суспільно-політичної думки ранньомодерної України (трактати, полемічні твори, требники, учительні Євангелія, проповіді, повчання, поезія, програми, універсали й маніфести) слід розглядати як ту духовну й політичну основу, на яку необхідно спиратися, осмислюючи перспективи розвитку сучасного українського суспільства й Української держави.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:

Монографії:

1. Гоцуляк В. М. Суспільно-політична думка України ранньомодерної доби: монографія. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2018. 366с.
2. Гоцуляк В. М., Гапченко О. В., Левченко А. В. Міждисциплінарні підходи в постнекласичній науці: можливості саморефлексії в політологічному дискурсі. Revelant issues of development and modernization of the modern science: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine: monograf / edited by authors. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2018. 434 p. С. 94–122. (авторський внесок 0,82 д.а. зі загального обсягу 1,63 д.а.)

Статті у наукових фахових виданнях України:

3. Гоцуляк В. М. Діалог і формування політичної культури особистості. *Політологічний вісник*. Київ, 2011. Вип. 51. С. 226–233.
4. Гоцуляк В. М. Проблеми інтерпретації української суспільно-політичної думки XVII – XVIII ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 23. С. 22–26.
5. Гоцуляк В. М. До витоків української суспільно-політичної думки: ранньомодерна доба. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 24. С. 55–59.

Статті у зарубіжних виданнях та фахових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз:

6. Гоцуляк В. М. Формування правових засад політичного лобізму в Україні. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2015. Вип. 98 (№ 7). С. 391–394
7. Гоцуляк В. М. Діалог як вирішальний чинник у процесі державотворення. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 121 (№ 6). С. 189–192.
8. Гоцуляк В. М. Значення національної самоорганізації в українському державотворенні. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 127 (№ 12). С. 370–374.
9. Гоцуляк В. М. Евристичні можливості синергетики в дослідженні політичної думки України XVII – XVIII ст. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 16. С. 126–131.
10. Гоцуляк В. М. Ранньомодерна (передмодерна) українська ідентичність

і становлення національної свідомості в XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 17. С. 138–144.

11. Гоцуляк В. М. Петро Могила й могилянська доба в політичній думці України першої половини XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 18. С. 277–283.

12. Гоцуляк В. М. Українська державна ідея в політичній думці козацької доби. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2018. Вип. 21. С. 129–135.

13. Гоцуляк В. М. Теоретико-методологічні аспекти дослідження політичної реальності ранньомодерної України. *Грані. Науково-теоретичний альманах*, 2018. Том 21. № 2. С. 128–134.

14. Гоцуляк В. М. Модель національної ідентичності в процесах українського державотворення. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 129 (№ 2). С. 280–283.

15. Гоцуляк В. М. Особливості історичної рефлексії в осмисленні політичної думки ранньомодерної України. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 130 (№ 3). С. 420–423.

16. Гоцуляк В. М. Політична наука і феномен історичної пам'яті. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 131 (№ 4). С. 376–380.

17. Гоцуляк В. М. Історична свідомість у вимірах українського національного буття XVII–XVIII ст. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 132 (№ 5). С. 337–339.

18. Гоцуляк В. М. Становлення політичної думки домодерної України. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 133 (№ 6). С. 258–261.

19. Гоцуляк В. М. Ф. Прокопович: суспільно-політична думка України і імперські російські доктрини XVIII ст. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 134 (№ 7). С. 355–358.

20. Гоцуляк В. М. Легітимація козацтва як політичної сили в літописі Самовидця. *Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 135 (№ 8). С. 346–350.

21. Гоцуляк В. М. Політична думка доби українського бароко. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 21. С. 109–114.

22. Гоцуляк В. М. Роль історичного підходу в пізнанні суспільно-політичної думки доби ранньомодерної України: методологічні аспекти. *Гілея: науковий вісник*. Київ : «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 139 (№ 12). Ч. 3. Політичні науки. С. 85–88.

23. Гоцуляк В. М. Суспільно-політична думка доби ранньомодерної України у вимірах історико-теоретичного дослідження. *Politicus : Науковий журнал*. Одеса, 2018. № 5/6. С. 5–10.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати:

24. Гоцуляк В. М. Загальноісторичні та культурні передумови розвитку політичної думки ранньомодерної України. *Nauki Społeczno-Humanistyczne. Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe*, 2017. № 02 (14). URL : https://sp-sciences.io.ua/s2617748/gotsulyak_volodymyr_2017._general_survival_and_cultural_preconditions_for_the_development_of_the_political_opinion_of_pre-modern_ukraine._social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_02_14_ (дата звернення 22.04.2019).
25. Андрусішин Б. І., Гоцуляк В. М. Антропологічно–ціннісні виміри дослідження політичної думки ранньомодерної України. *Nauki Społeczno-Humanistyczne. Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe*, 2018. № 02 (18). URL : https://sp-sciences.io.ua/s2631970/andrusyshyn_bohdan_gotsulyak_volodymyr_2018._anthropological-value_dimension_of_the_study_of_political_thought_early_modern_ukraine._social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_01_17_ (accessed 28 April 2018). (авторський внесок 0,5 д.а.) (дата звернення 22.04.2019)
26. Гоцуляк В. М. Українська політична думка кінця XVII – XVIII ст. в ідеологічних і політичних трансформаціях Російської імперії. *Nauki Społeczno-Humanistyczne. Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe*, 2018. № 01 (17). URL : https://sp-sciences.io.ua/s2634972/gotsulyak_volodymyr_2018._ukrainian_political_opinion_of_the_end_of_the_xvii-xviii_century_in_ideological_and_political_transformations_of_the_russian_empire._social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_01_17_ (дата звернення 22.04.2019).
27. Гоцуляк В. М. Петро Могила і культурно-освітній процес в Україні XVII ст. *Педагогічний дискурс*. Випуск 24. 2018. С. 7–11.
28. Гоцуляк В. М. Полемічна література XVI – XVII ст. в освітній культурі України. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2018. Вип. 19. Том 2. С. 4–8.
29. Гоцуляк В. М. Роль Петра Могили в духовних і культурно-просвітницьких процесах в Україні XVII ст. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. [Гол. ред. О. В. Діденко]. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2018. № 1 (12). С. 103–114.
30. Гоцуляк В. М. Українське державотворення: історичний контекст. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України (електронне видання) Серія : Державне управління*. 2018. Вип. 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpsdu_2018_1_3_.) (дата звернення 22.04.2019)
31. Гоцуляк В. М. Релігія як чинник політичного життя суспільства. *Регіональний вимір міжконфесійних і державно-церковних відносин*. : зб. наук. праць Всеукр. наук. конф. 25 листопада 2011 р. Хмельницький, 2011. С. 116–119.
32. Гоцуляк В. М. Місце та роль еліти в самоорганізаційних процесах. *Чорноморські політологічні читання* : матеріали III міжнар. наук.-практ. конф.

12–13 грудня 2014 р. Одеса, 2014. С. 15–18.

33. Гоцуляк В. М. Роль політології в державотворчих процесах України. *«Роль суспільних наук у процесі розвитку суспільства в умовах сьогодення»* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 18–19 вересня 2015 р. Дніпропетровськ, 2015. С. 87–92.

34. Гоцуляк В. М. Особливості формування політичного лобізму в Україні. *«Актуальні питання розвитку суспільних наук у XXI столітті»* : матеріали міжнародної науково–практичної конференції, 9–10 грудня 2016 р. Дніпро : НО «Відкрите суспільство», 2016. С. 84–90.

35. Гоцуляк В. М. Самоорганізація політичної нації. *«Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи»* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 22–23 грудня 2017 р. Львів, 2017. С. 57–60.

36. Гоцуляк В. М. Синергетичний підхід в дослідженні політичної думки ранньомодерної України. *«Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства: можливе та реальне»* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 3–4 березня 2018 р. Київ, 2018. С. 97–102.

37. Гоцуляк В. М. Політична наука і дослідження історії. *«Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у XXI ст.»* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 6–7 квітня 2018 р. Київ, 2018. С. 65–69.

38. Гоцуляк В. М. Історична пам'ять – фундамент національної ідентичності. *«Пріоритети розвитку суспільних наук у XXI столітті»* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 13–14 квітня 2018 р. Одеса, 2018. С. 74–79.

39. Гоцуляк В. М. Синергетична методологія в політичній науці. *«Дискурс в умовах мінливості соціокультурного простору»* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. з між нар. участю. 20–21 квітня 2018 р. Мелітополь, 2018. С. 45–47.

40. Гоцуляк В. М. Політичний міф та історична реальність: проблеми інтерпретації. *«Великий терор на Поділлі (до 80-річчя великого терору)»* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 11–12 травня 2018 р. Хмельницький, 2018. С. 22–24.

41. Гоцуляк В. М. Українська державність у політичному дискурсі. *«Тринадцять юридичні читання. Українська державність: крізь призму часу (до 100 річчя Української національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр.)»* : матеріали міжнар. наук. конф. 24–25 травня 2018 р. Київ, 2018. С. 66–68.

АНОТАЦІЇ

Гоцуляк В. М. Теоретико-методологічне осмислення суспільно-політичної думки ранньомодерної України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2019.

У дисертації досліджено суспільно-політичну думку ранньомодерної України як комплекс ідей, уявлень, поглядів і концепцій, в яких сконцентроване знання про політичні явища і процеси в Україні другої половини XVI – XVIII ст., природу політичної влади, політичну культуру, суспільний і державний устрій, права і свободи української людини, роль правових норм, політичних і релігійно-культурних факторів у реформуванні українського суспільства і становленні національної ідентичності.

Суспільно-політична думка ранньомодерної України розглядається як один з варіантів синтезу вітчизняної та західноєвропейської культурних традицій. Її зміст і характер проаналізовано з урахуванням етнонаціонального і соціокультурного простору українського життя другої половини XVI – XVIII ст. Встановлено, що особливої значущості для розуміння перспектив національного будівництва в сучасній Україні набувають фундаментальні основи української державної ідеї, які були сформульовані в суспільно-політичній думці України козацької доби.

Ключові слова: ранньомодерна доба, українська суспільно-політична думка, політичне знання, політичний міф, легітимація, політична влада, державна ідея, національна ідентичність, політичні цінності, суспільно-політичні погляди українських полемістів XVI – XVII ст., суспільно-політична думка козацької доби, політичні ідеї українського Просвітництва.

Гоцуляк В. М. Теоретико-методологическое осмысление общественно-политической мысли Украины эпохи раннего модерна. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.01 – теория и история политической науки. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2019.

В диссертации исследовано общественно-политическую мысль Украины раннего модерна как комплекс идей, представлений, взглядов и концепций, в которых сконцентрировано знание о политических явлениях и процессах в Украине второй половины XVI – XVIII вв., природе политической власти, политической культуре, общественном и государственном строе, правах и свободах, роли правовых норм, политических и религиозно-культурных факторов в реформировании украинского общества и становлении национальной идентичности.

Общественно-политическая мысль Украины раннего модерна рассматривается как один из вариантов синтеза отечественной и западноевропейской культурных традиций. Ее содержание и характер

проанализированы с учетом этнонационального и социокультурного пространства украинской жизни второй половины XVI – XVIII вв. Установлено, что особую значимость для понимания перспектив национального развития в современной Украине приобретают фундаментальные основы украинской государственной идеи, которые были сформулированы в общественно-политической мысли Украины казацкой эпохи.

Ключевые слова: эпоха раннего модерна, украинская общественно-политическая мысль, политическое знание, политический миф, легитимация, политическая власть, государственная идея, национальная идентичность, политические ценности, общественно-политические взгляды украинских полемистов XVI – XVII вв., общественно-политическая мысль казацкой эпохи, политические идеи украинского Просвещения.

Gotsuliak V. M. Theoretical and Methodological Understanding of the Sociopolitical Thought of Ukraine of Early Modernism. – The manuscript.

Thesis for a Doctor's of Political Science degree by specialty 23.00.01 – theory and history of political science (052 – Political Science) 05 – Social and behavioral sciences. –National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv, 2019.

In the thesis, the socio-political thought of Ukraine of early modernism has been investigated, its essential characteristics and features were determined in the context of historical and socio-cultural development. The social and political thought of Ukraine in early modernism era is viewed as a complex spiritual formation, including the views, perception, ideas, concepts relating to understanding the problems of political power, social system, Ukrainian state formation, national identity, interaction of religion and politics, society and the church in Ukraine of early modernism. The necessity of the analysis of the social and political thought of Ukraine in the second half of the 16th – 18th centuries in the European-wide context is substantiated. It is proved that the formation of Ukraine of early modernism took place synchronously with similar processes in Western Europe, and the generally accepted criteria and characteristics of early modernity era were applied to the analysis of cultural and socio-political processes in Ukraine.

The scientific novelty of the research lies in the fact that time the concept of sociopolitical thought of Ukraine of early modernism was created as a complex of sociopolitical ideas, attitudes and conceptions in the system of spiritual culture of Ukraine, formed in the ethno-national and sociocultural space of Ukrainian life in the second half of the 16th – 18th centuries, based on a combination of Rus' spirituality influenced by European ideas of humanism, Reformation, Baroque and Enlightenment. A cognitive model for the study of the sociopolitical thought of Ukraine of early modernism was developed and tested, taking into account the specifics of historical and theoretical knowledge. The role of historical memory and national myth in understanding the social and political thought of Ukraine of early modernism is characterized. The features of the sociopolitical thought of Ukraine of early modernism, which are caused by the synthesis of cultural-religious, sociopolitical and legal ideas in the coordinates

of Ukrainian spiritual culture are revealed. It has been established that by their nature and thematic definition the sociopolitical thought of Ukraine of early modernism differs from both Western European and Russian versions of political doctrines. The existence of an inextricable link between the Ukrainian social and political thought of early modernism era and the Ukrainian mentality, value system, ideological structures, religious beliefs, and national consciousness has been established. It has been substantiated that the development of the state-forming model of the development of the Ukrainian starting from the idea of autonomy to independent Ukraine defined the main trends of Ukrainian social and political thought and practice in the 17th century (Ukrainian scribes Yu. Nemyrych, P. Orlyk, B. Khmelnytskyi). It is proved that the idea of legitimizing the supreme power in the sociopolitical thought of Ukraine at the beginning of the 18th century (T. Prokopovych, S. Yavorskyi) corresponded to the enlightening tendencies of the development of European political theory and political practice of the times of the absolute monarchy of early modernism.

The analysis of social and political views of Ukrainian polemicists of the end of the 16th – the first third of the 17th centuries (I. Vyshenskyi, S. Zyzaniy, Z. Kopytenskyi, G. Smotrytskyi, M. Smotrytskyi, Ch. Filalet), as well as Metropolitan P. Mohyla, was performed, in which the idea of the relationship of political and religious spheres, peculiar synchronicity of reforms of the church and Ukrainian society, found expression. It was proved that the concepts of Cossack statehood (Yu. Nemyrych, P. Orlyk, B. Khmelnytskyi) and the idea of Ukraine as an independent state became the basis for political consolidation of Ukrainian society, testified to the need to achieve political and national independence, the formation of Ukraine's political subjectivity on a European scale.

The provisions of the thesis research have theoretical and practical significance, and the results obtained can serve as the theoretical and methodological foundations of specific historical and political research. The work creates the prerequisites for a deep and comprehensive understanding of the problems of the development of Ukraine, its institutions, political power, the interaction of personality and authorities.

Key words: early modernism era, Ukrainian social and political thought, political knowledge, political myth, legitimation, political power, state idea, state formation, national identity, political values, social and political views of Ukrainian polemicists of the 16th – 17th centuries, social and political opinion of Cossacks period, political ideas of the Ukrainian Enlightenment.

Підписано до друку 29.04.2019. Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 1,85. Тираж 100 прим.

Надруковано: ФОП Мельник А.А.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (0382) 74-32-22

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1942 від 15.09.2008 р.